

युनिसेफ नेपाल तथा नेपाल हस्तकला महासंघको संयुक्त प्रयासमा स्थानीय खेलौना प्रवर्द्धन, विकास तथा स्थानीय उत्पादकको पहिचान सम्बन्धी परियोजना अन्तर्गत सुरक्षित बाल खेलौना सम्बन्धी जानकारीमूलक पुस्तिका तयार पारिएको छ । यस ब्रोसरमा सो पुस्तिकाका मुख्य बुँदाहरू उल्लेख गरिएका छन् ।

पुस्तिकामा समावेश भएका सूचनामूलक विषयहरूले खेलौना उत्पादनमा संलग्न नेपाल हस्तकला महासंघका सदस्य उद्यमी, व्यवसायी, कलाकार तथा कालिगढहरूलाई धेरै सहयोग गर्दछ । पुस्तिकामा उल्लेख भए अनुसार सुरक्षित तरिकाले बाल खेलौनाहरू उत्पादन गरेमा स्थानीय बजार तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आफूले उत्पादन गरेको वस्तुहरूको सहज बिक्री वितरण हुन सक्ने देखिन्छ । देशभित्रै सुरक्षित बाल खेलौनाहरू उत्पादन गर्न सकिएमा स्थानीय उत्पादनको प्रवर्द्धन हुन्छ, रोजगारी सिर्जनामा सहयोग पुग्दछ । बाल खेलौनाहरूको परनिर्भरता न्यूनीकरण गर्नमा समेत ठूलो टेवा पुग्न सक्दछ ।

१ खेलौनाको परिचय

बालबालिकाको प्रयोगका लागि बनाइएका विभिन्न आकार प्रकारका पुतली वा सिकाइका लागि खेलिने वस्तुहरूलाई खेलौना भन्ने गरिन्छ । यस्ता वस्तुहरू सामान्यतया १६ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई लक्षित गरी बनाइएका हुन्छन् । आजभोलि बाल खेलौनाहरूको धेरै प्रयोग भएको देखिन्छ ।

२ खेलौनाका फाइदाहरू

खेलौनाहरूले बालबालिकामा सिर्जनशीलता, रचनात्मकता जस्ता क्षमताहरूको विकास र ज्ञानेन्द्रियहरूलाई क्रियाशील राख्न मद्दत गर्दछन् । उत्सुकता विकास गर्दछन्, मनोरञ्जन दिलाउँछन् र सिकाइ प्रति रुचि जगाउँछन् । स्मरणशक्ति, एकाग्रता बढाउँछन्, एक आपसमा घुलमिल हुने, अन्तरक्रिया गर्ने, समस्या समाधान गर्ने, अनुभवहरू आदान प्रदान गर्ने आदि सामाजिक सीपहरूको पनि विकास गर्दछन् ।

३ सुरक्षित खेलौनाहरू

बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, भावनात्मक र बौद्धिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने र कुनै किसिमको हानि नोक्सानी नगर्ने खेलौनाहरू सुरक्षित खेलौना हुन् । बालबालिकाको उमेर अनुसारका, तोकिएको मापदण्ड पूरा गरी बनाइएका र गुणस्तर प्रमाणीकरण चिन्ह भएका, धारिला वा तीखा किनाराहरू नभएका, आगो नबल्ने, नपङ्किने गरी बनाइएका, बालबालिकाले सम्हाल्न सक्ने तौल भएका, अति चर्को आवाज नभएका, घाँटीमा अङ्किने र निलिन सक्ने खालका वस्तुहरू प्रयोग नगरिएका र अत्यधिक चुम्बकीय वस्तुहरू प्रयोग नभएका खेलौनाहरू सुरक्षित हुन्छन् ।

४ असुरक्षित खेलौनाबाट हुने हानिहरू

बढी आकर्षक, नरम बनाउने र आकार मिलाउने आदि प्रयोजनले खेलौनाहरूमा गह्रौँ धातु तथा विषाक्त रसायनहरूको धेरै प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसबाट खेलौनाहरू हानिकारक बन्न पुग्दछन् । ठूलो आवाज आउने खेलौनाहरूले श्रवण शक्ति र ज्यादा चम्किलो वा बहुरङ्गी खेलौनाहरूले बालबालिकाको दृष्टि शक्तिलाई कमजोर बनाउँदछन् । बालबालिकाले निल्न सक्ने तथा घाँटीमा अङ्किन सक्ने वस्तुहरू प्रयोग गरिएका खेलौनाहरू पनि हानिकारक हुन सक्दछन् ।

बाल खेलौनाहरूमा प्रयोग हुने रसायन तथा विषाक्त वस्तुहरू, तिनको स्रोत र तिनको अधिक प्रयोगले स्वास्थ्यमा पार्न सक्ने नकारात्मक असरहरू :

विषाक्त रसायनहरू	उत्सर्जनका श्रोतहरू	स्वास्थ्यमा पार्ने नकारात्मक असरहरू
सीसा (लेड)	गाडीको धुँवा, लेड स्मेलटर, कोईला, लेड आर्सेनेट यूक्त विषादि, खानी उत्खनन र खेलौनामा प्रयोग भएका प्लाष्टिक एवं रङहरू, ग्लेज गरेका माटो वा सेरामिकका खेलौनाहरू आदि ।	मस्तिष्कको विकास र सिकाइ सम्बन्धी समस्याहरू उत्पन्न गर्न सक्छ । उच्च स्तरमा प्रयोग भएको सीसाले मस्तिष्कमा स्थायी क्षति र मृत्यु समेत हुन सक्छ
क्याडमियम	क्याडमियम उत्पादन गर्ने उद्योगहरू, जलप लगाउने, फलाम वा स्टिल जोडने, लेड, जिंक, तामा प्रशोधन गर्ने प्रकृया, विषादि एवं मल उद्योग, खेलौनामा राखिने क्याडमियम एवं निकेल ब्याट्रिहरू, पेट्रोलमा प्रयोग गरीने टेढ्रा ईथाईल लेड उत्पादन आदि ।	हड्डी दुख्ने र भाँचिन सक्ने हुन्छ । लामो समय सम्म सम्पर्कमा रहँदा क्यान्सर र मृगौलामा समस्या हुन सक्छ ।

विषाक्त रसायनहरू	उत्सर्जनका श्रोतहरू	स्वास्थ्यमा पार्ने नकारात्मक असरहरू
पारो (मर्करी)	पारोको उत्खनन एवं प्रशोधन, विषादिको प्रयोग, प्रयोगशाला, सुनको जलप लगाउने प्रकृया, खेलौनामा राखिने गन्हुगो बस्तु, खेलौनामा प्रयोग भएका प्लाष्टिक एवं रङहरू, मर्करी यूक्त उपकरणहरू, डेन्टल अमल्गम आदि ।	स्नायु, मस्तिष्क र मृगौलामा क्षति, फोक्सो जलन, आँखा जलन, छाला दाग, बान्ता र पखाला, मस्तिष्क कार्यमा क्षति, दृष्टि परिवर्तन, बहिरोपन, स्मरण शक्तिमा हानि हुन सक्छ ।
क्रोमियम	खानी तथा रसायनिक उद्योगहरू, क्रोमेट यौगिक प्रयोग गरी गरिने प्रशोधन प्रकृया, पेन्ट्स (रङहरू), सिमेन्ट र एसवेस्टस उद्योगहरू आदि ।	एलर्जी, छालामा दाग, मृगौला र कलेजोमा क्षति, आनुवंशिक सामाग्रीको परिवर्तन, फोक्सोको क्यान्सर र उच्च जोखिममा मृत्यु समेत हुन सक्छ ।
ब्रोमीन	समुद्री पानी, भुमिगत पानी, औधोगिक प्रकृया, खेलौनाहरू, सफाइको काम आदि ।	आँखा र घाँटीमा जलन र स्नायु प्रणालीको खराबी हुन्छ । मृगौला, फोक्सो जस्ता अंगहरूलाई पनि नोक्सान पुऱ्याउँछन् ।
जिंक	जिंक रिफाइनरी, ग्याल्बनाईजिङ्ग प्रकृया, ब्रास उत्पादन, धातुमा जलप लगाउने, खानेपानीका पाईप फिटिङ्ग गर्ने काम आदि ।	जिंकको अत्याधिक सेवन हानिकारक हुन सक्छ । उच्च सेवनले वाकवाकी, वान्ता, भोक नलाग्ने हुन सक्छ ।
सेलेनियम	ईन्धन वा बाँकि रहेका तेल जलाउने काम आदि, रिफाईनरीबाट निस्कने फोहर फ्यूम र ग्याँस आदि ।	सेलेनियमले गैर मेलानोमा छालाको क्यान्सरको जोखिम बढाएको देखिन्छ ।

५ सुरक्षित खेलौना निर्माणका मुख्य उद्देश्यहरू

बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, भावनात्मक तथा बौद्धिक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु, खेलौनाहरूको कारणले स्वास्थ्यमा पर्न सक्ने नकारात्मक असरबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नु, सुरक्षित खेलौना प्रयोग गर्न पाउने ग्राहक/उपभोक्ताको अधिकारको संरक्षण गर्नु, हानिकारक धातु तथा विषाक्त रसायनहरू प्रयोग भएका खेलौनाहरूबाट वातावरणमा पर्नसक्ने नकारात्मक असरलाई हटाउनु र सुरक्षित खेलौनाहरू खेलन पाउने बाल अधिकारको सुनिश्चिततामा टेवा पुऱ्याउनु सुरक्षित खेलौना निर्माणका मुख्य उद्देश्यहरू हुन् ।

६ सुरक्षित खेलौना निर्माणका लागि सम्बन्धित उत्पादकहरूको दायित्व

- » सुरक्षित खेलौनाका डिजाइनहरू तयार गर्नु र सम्बन्धित निकायमा दर्ता हुनु,
- » राष्ट्रिय मापदण्डलाई पालना गरेर उत्पादन गर्नु र त्यस्ता मापदण्डहरूमा कुनै परिवर्तन भएमा सो अनुसार गर्नु,
- » खेलौनाका प्याकेटहरूमा गुणस्तर मापदण्ड वा प्रमाणीकरण चिन्ह तथा खेलौना सम्बन्धी सूचनामूलक जानकारीको सूचीपत्र (लेबल) राख्नु र लेबललाई स्थानीय भाषामा लेख्नु,
- » उत्पादित सामग्रीहरू बजार पठाइ सकेपछि त्यसको उपभोगको अवस्था, त्यसमा देखिएका समस्या तथा गुनासाहरूको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्नु,

७. सुरक्षित खेलौना निर्माण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

- » बालबालिकाको उमेर, क्षमता र रुची अनुसारका खेलौनाहरूको डिजाइन गर्नुपर्दछ र तोकिएको राष्ट्रिय मापदण्डको पालना गर्नुपर्दछ ।
- » गुणस्तरमा ध्यान दिनु पर्दछ र उपभोक्ताको क्रयशक्तिलाई समेत हेरी सो अनुसार मूल्य निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- » डिजाइन गर्दा बाल विशेषज्ञहरू (बाल मनोविज्ञानविद् तथा बाल चिकित्सक) को सल्लाह लिनु पर्दछ ।
- » किनारहरू धारिला हुनु हुँदैन र बालबालिकाले निल्न तथा घाँटीमा अड्किन सक्ने स-साना गुच्चाहरू, बटन, मोतीका दानाहरू वा त्यस्तै गेडागुडी प्रयोग गरिने भएमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ ।
- » खेलौना प्रयोग गर्दा अपनाउनुपर्ने सावधानीहरूको बारेमा स्पष्ट उल्लेख गरी जानकारीमूलक पर्चा (लेबल) राख्नु पर्दछ ।
- » उपभोक्ताहरूका वा वितरकहरूका सुझावहरूलाई ध्यान दिई सो अनुसार संशोधन वा सुधार गर्नु पर्दछ ।
- » खेलौना पुरानो भएपछि वा बिग्रेपछि विसर्जन गर्ने तरिका वा निर्देशनहरू पनि उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

८. स्थानीय स्रोत साधनबाट खेलौना निर्माण

स्थानीय स्रोत साधन प्रयोग गरेर स्थानीय स्तरमा नै खेलौनाहरू बनाउँदा स्थानीय स्रोत साधनको प्रयोग हुनसक्ने, बालबालिकाको उमेर आवश्यकता अनुसार डिजाइन गर्न सजिलो हुने, सुरक्षित हुने, कम मूल्यमा नै खेलौना तयार गर्न सकिने, खेलौनाको आयात प्रतिस्थापनमा टेवा पुग्ने, रोजगारीको प्रवर्द्धन हुने जस्ता विभिन्न फाइदाहरू हुन्छन् । आफ्ना बालबालिकाका लागि घरमा नै खेलौना तयार गर्न सके अझ राम्रो हुन्छ । स्थानीय तहमा स्रोत साधनको प्रयोग गरेर खेलौनाहरू निर्माण गर्दा यसका आधारभूत मापदण्डहरूलाई अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्दछ । पिङ्ग, चिप्लेटी (स्लाइडर) आदि जस्ता खेल सामग्रीहरू तयार गर्दा त्यसमा प्रयोग गरिने धातुहरू, रङ्ग, प्लाष्टिक आदि तोकिएको मापदण्ड अनुसार मात्र प्रयोग गर्नुपर्दछ । साथै बालबालिकाको लागि पार्कहरू निर्माण र खेल तथा मनोरञ्जनका सामग्रीहरूको व्यवस्था गर्दा मापदण्ड पूरा गरेर मात्र गर्नु पर्दछ । खेलौना उत्पादनकर्ता, बिक्रीकर्ता तथा उपभोक्ताहरूलाई निरन्तर रूपमा सुरक्षित खेलौना सम्बन्धमा जनचेतना र तालिम दिनुपर्दछ ।

९. खेलौनाहरूको सही प्रयोग

- » जुन उमेरको लागि खेलौना बनाइएको हो सोही उमेरको लागि मात्र प्रयोग गर्न दिनु पर्दछ ।
- » खेलौना प्रयोग गर्नुभन्दा अगाडि त्यसको प्रयोग सम्बन्धी सूचनामूलक जानकारी पत्र (लेबल) राम्ररी पढ्नु पर्दछ ।
- » प्रयोगको अवधि सकिएपछि त्यसलाई वातावरणमा नराम्रो असर नपर्ने गरी विसर्जन गर्नुपर्दछ । भत्किएका, बिग्रिएका, टुटे-फुटेका र फोहर खेलौनाहरू प्रयोग गर्नु हुँदैन ।
- » कुनै आवाज निस्कने वा सङ्गीत भएको खेलौना भएमा त्यसको आवाज ठीक्क गर्नु पर्दछ । बालबालिकाले खेलौनाहरूको प्रयोग गर्दा त्यसको निगरानी राखिरहनु पर्दछ ।
- » खेलौना प्रयोग गर्न दिनुभन्दा अगाडि बालबालिकालाई त्यसको प्रयोग सम्बन्धमा आवश्यक जानकारी गराउनु पर्दछ ।

सुरक्षित बाल खेलौना सम्बन्धी जानकारी

नेपाल हस्तकला महासंघ

unicef
for every child